

PETER DUUS

Feudalism in Japan

(A feudalizmus Japánban. Studies in World Civilization, Alfred A. Knopf, New York, 1969, 1976.)

A könyv – mint a szerző az előszóban utal rá – elsősorban a feudális intézmények kialakulásával foglalkozik. Célja a téma rövid bemutatása. További kérdésvetésekre ösztönöz, inkább felvázolja és nem megoldja a problémákat. Kiindulásként röviden utal a fogalmak definíciójának nehézségeire: vajon mit kell belefoglalni egy kategóriába? A feudalizmus értelmezése során is szembe kell nézni ezzel a kérdéssel. Több értelmezési lehetőséget sorol fel. Ő maga az 1300–1600-as évek japán intézményrendszerét az európai feudalizmushoz hasonlítva vizsgálja.

Duus szerint mind Kína, mind Róma a civilizáció terjesztője volt saját környezetében. Felhívja ugyan a figyelmet arra, hogy a két rendszer (a kínai és a római) nem hasonlított egymásra, de mégis helyesnek tartja ezt az analógiát. (Érdemes utalni rá, hogy Perry Anderson ezzel szemben jogosan veti fel, hogy nem hasonlítható az antik-germán szintézis a kínai-japánhoz. Viszont leszögezi, – Marxra hivatkozva – hogy egy termelési mód születését meg kell különböztetni annak szerkezetétől, azaz a kialakulás eltérősege még nem jelenti azt, hogy a két rendszer nem is hasonlít egymáshoz.) Duus nagy vonalakban felvázolja a japán történelmet, a 6. századi patriarchális klántól nyomon követi a társadalmi fejlődést. Elemzi a kínai hatás nagy szerepét, amely például a 7–8. századi japán reformtörekvésekben ragadható meg. Azonban nem említi a legalább ennyire fontos koreai hatást, amely japán korai fejlődésének egyik döntő tényezője volt. S arról sem ír, hogy a Taihō törvények jelentőségét egyes történészek, például J.W. Hall, a Meiji forradaloméhoz hasonlítják. A korai időszakban a rizsföldek elvben az uralkodó tulajdonában voltak, a parasztok terményben adóztak, valamint munkával és katonáskodással tartoztak az államnak. Japán gazdaságában döntő szerepet játszott a shōen-birtok és a shiki jogok (jövedelemhez való jog a birtokról). Ezen alapult a bushi („katonák osztálya” [warrior class]) kialakulása. Hamarosan a politikába is bevonták őket; az állam csak az ő katonai segítségükre támaszkodva

tudta fenntartani a belső rendet. A bushik felemelkedését mutatja, hogy a katonai főparancsnok (a shōgun) megszerezte a hatalmat. A Gempei háborúk (1180–85) győztese, Minamoto Yoritomo megalapította a Kamakura bakufut („főhadiszállás” majd a kormány neve). A shogunatus új értelmet kapott: a legitimitást biztosította. A shōgun lett Japán igazi ura. A hűbéri rendszeren keresztül kormányzott, hűbéresei földet kaptak, cserében katonáskodással tartoztak, illetve tisztségviselők lettek. A közvetítők a bakufu és a „harcosok osztálya” között a nagycsaládok fejei, akiket Duus az európai főhűbéresekhez hasonlít. (Bár a szóhasználatban megmaradt a vérségi kapcsolatok szerinti osztályozás, a valóságban ezek a „nagycsaládok” már csak részben álltak valóban rokoni kapcsolatú emberekből: a hűbéri kötelékek összetartó ereje helyettesítette a vérrokonságét.) Kialakult a shugo-jitō rendszer, a tartományi kormányzat hálózata. 1232-ben a Jōei Szabályokban rögzítették az új törvényeket. A kora 14. században a Kamakura bakufu különböző okok hatására felbomlott (földéhség kielégítetlensége, korrupció a kormányzatban, elszegényedés: katonaság kiállítása megnehezül, mongol támadások, a hűbéri kötelék eldologiasodása). A császári hatalom visszaszerzésére történt sikertelen kísérlet után megalakult a Muromachi Bakufu (vagyis az Ashikaga shogunatus). De, ellentétben az előzővel, ennek a bakufunak nem volt igazi katonai hatalma. A harcosok időleges szövetekezéseinek adott keretet a shugok felemelkedése: katonai, igazságszolgáltatási, adószedési stb. feladataik segítségével személyes hatalmukat terjesztették ki, vazallsaikká tették a harcosokat és közvetítővé váltak a shōgun és a harcosok között. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Satō Shin'ichi tanulmányában megállapítja: ahogy a shōgun és a shugok között változott a hatalmi egyensúly, úgy alakult át a Muromachi bakufu szerkezete is. A központi hatalom teljes elpusztítása az Ōnin háborúban (1467–1477) történt meg. Ekkor emelkedtek fel a feudális földesurak (daimyō). Fegyveres hatalmukra támaszkodva hűbéreseiken keresztül kormányoztak (megtörtént a hatalom decentralizációja). Ekkorra már a személyes szolgálat teljesen helyettesítette a vérségi kapcsolatot. Kialakult a chigyō (földmagántulajdon), amely örökölhető volt, de nem eladható. A japán hűbéres Duus szerint elsősorban védelmet biztosító intézménynek tekintette a hűbérességet, nem jövedelemforrásnak. Így nem is volt több hűbérura egy hűbéresnek. A feudális kötelék elsősorban katonai és politikai jelentőségű. A földbirtok egyben adminisztrációs egység is, amit a földesúr törvényei szerint kormányoztak, és

ahol egy-egy falu kollektíven volt felelős az adófizetésért és a rend fenntartásáért.

Japán a 17. századra daimyō-uralom alatt álló félautonóm területek összessége lett, amelyek felett a shōgun mint legfelsőbb uralkodó állt, összetartó erőként felül a feudális kötelék, alul a bürokratikus eszközök szolgáltak. Több földesúr törekedett birtokainak növelésére, egyesek így egész Japánra megpróbálták kiterjeszteni hatalmukat. Az első igazi sikereket Oda Nobunaga érte el. Nobunaga és Hideyoshi egyesítési politikáját Tokugawa Ieyasu fejezte be. Egyesítette Japánt, az 1600-as sekigaharai csatában legyőzte az ellenséges daimyōkat, és megalapította az Edo bakufut (azaz Tokugawa shogunatust). Hatalmi bázisul nagy saját birtokai (a termőföldek 1/3-a volt személyes tulajdonában) és katonai ereje szolgált. A daimyōk együttesen lehettek csak erősebbek nála. A Tokugawa hegemonia daimyō-konföderáció alapult. Kezdetben mint saját hűbéreseit tartotta össze a daimyōkat a shōgun, személyes hűségesküt tettek neki és földbirtokuk hűbérbirtok volt. (De fokozatosan a shōgun feudális hűbérúrból területi uralkodóvá vált.) Biztosítékot a sankin-kōtai rendszer jelentett (az év egyik felében személyesen voltak a shōgun udvarában a daimyōk, a másik félévben saját birtokukon lehettek, de családjuk – tulajdonképpen túszként – ott maradt Edoban (Tokió).)

1615-ben a Buke Shohattoban foglalták össze a harcosok viselkedési szabályait, kötelezettségeit. A bakufu törvényei vonatkoztak a daimyōkra, de nem voltak érvényesek azok birtokainak népeire. Ott a daimyōk saját törvényeiket alkalmazták. Fokozatosan bürokratizálódott a „katonáskodók osztálya”: a civil tisztviselők közülük kerültek ki, majd 1649-ben megszabták, hogy mekkora kíséretet tarthat harcra készen egy daimyō. A hűbérbirtokokat egyre inkább járandóságra változtatták. Ugyanakkor lefegyverezték a parasztságot (1580-as évek „kardvadászatai”); kizárólag mezőgazdasági tevékenységet végezhettek. Megmerevítették az osztályokat (szigorú előírások a ruházkodásra stb. is), de egyben a hosszú béke megteremtése gazdasági fellendüléshez, népességnövekedéshez, egy gazdagodó kereskedőréteg kialakulásához vezetett. Az 1630–40-es évektől elzárták az országot a külvilágtól, csak Nagasakiba engedtek be külföldi kereskedőket. Megtiltották a japánok külföldre utazását is. Amerikai, nyugat-európai és orosz katonai nyomásra volt szükség az ország megnyitásához. Felismerve a modernizálás, a felzárkózás szükségességét, Meiji császár 1868-ban megszerezte a hatalmat (Meiji forradalom). Megszüntették a kaszt-szerű osztályokat, bevezették a sorozást (megfosztva

ezzel a katonáskodás privilégiumától a korábbi uralkodó osztályt). Japán elindult a gyors modernizálás útján. Duus már nem ír Japán e korszakáról.

Peter Duus könyve élvezetes bevezetés Japán középkori történetébe, ugyanakkor hasznos a feudalizmussal foglalkozók számára is. Ezen nem változtat az sem, hogy a szerző nem állít fel egy teljes feudalizmus-mo- dellt, és hogy az intézményeket vizsgálva csak utalásszerűen foglalkozik a hivatalsszervezettel.

Berend Nóra

LIPCSEY ILDIKÓ

Ștefan Pascu: Făurirea statului național unitar. 1918.

(Az egységes román nemzetállam létrejötte. 1918.)

Bukarest, Akadémiai. K. 1983. 1–2. vol.

A román nép történelmének sorsfordulói kétségtelen jól behatárolhatók, évszámokhoz köthetők, jóllehet ezek a történelem nagy és rövidebb szakaszainak folyamába ágyazódnak. 1312–52: államalapítás Havaselvén, 1359: Moldvában; 1457–1504: Ștefan cel Mare (Nagy István) uralkodása, első kísérlet egy törökellenes európai koalícióra; 1600–1601: Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) rövid uralkodása Havasalföldön, Moldvában és Erdélyben; 1711–1821: a fanarióta korszak, amikor a két fejedelemségben közel 80 fejedelmet nevezett ki a Porta; 1790: Supplex Libellus Valachorum néven az erdélyi románok memorandumot intéznek az osztrák császárhoz, kérve sorsok megjavítását; 1821: Tudor Vladimirescu, ellentmondásoktól terhes felkelésének kísérlete a török alóli függés megszüntetésére; 1831: a Szervezeti Szabályzat bevezetése, mint a kapitalista fejlődés előtti korlátok fellazítása; 1848: a forradalmak éve; 1859: Moldva és Havasalföld egyesülésével létrejön Románia; 1877–78-as függetlenségi háború: Románia felszabadul a török fennhatóság alól; s végül: 1918. december 1: az erdélyi Román Nemzeti Párt és a szociáldemokrata párt koalíciójával létrejött Kormányzótanács kimondja Erdély egyesülését

Romániával, azonnal, még a béketárgyalások megkezdése, a békeszerződés megkötése előtt.

Könyvtárak és levéltárak polcai roskadoznak az erre vonatkozó korabeli újságoktól, dokumentumoktól. Ezen kívül több tucat visszaemlékezés, cikk, tanulmány, monográfia, forráskiadvány örökítette meg úgy a nap eseménytörténetét, mint az ideiglenes törvényhozási és végrehajtási hatalommal felruházott Kormányzó Tanács működésének két esztendejét.

Ha az utóbbi 5–8 év román historiográfiáját nézzük, akkor a szintetizáló jelleg, és a részletek feltárásában az új szempontok szerinti értékelés egyaránt fellelhető. Ezek közül kettő világosan nyomonkövethető. 1. Mircea Muşat és Gheorghe Zaharia,¹ valamint a népszerű Magazin Istorichban megjelenő kronológia² a román nemzet kialakulását egy nagy egységnek fogja fel, amelynek két korszakhatára: Burebista Dáciája, és az 1918-as egyesülés; illetve ahogyan azt Ilie Ceauşescu megfogalmazta:³ az erdélyi románok két évezrede állandóan harcban állottak nemzeti létük megőrzéséért. 2. Említett szerző már 1978-ban megfogalmazta azt a tételt, amely azután valamennyi, a 80-as évek elején írott tanulmányban visszatér: „a történelem tanulmányozása azt bizonyítja, hogy a nemzeti egység megvalósulása nem a kedvező események egybeesésének, konjunktúrájának következménye, hanem törvényszerű esemény volt.” Vagyis: a nagyhatalmak támogatása, a történelmi körülmények szerencsés egybeesése elhanyagolható, valóságos nemzeti mozgalom, nemzeti egységben megnyilvánuló egy akarat eredménye Magyarország és Erdély románlakta területeinek Romániához csatolása. Ezt mondja Mircea Muşat és Ion Ardeleanu cikke is,⁴ amikor hangsúlyozza: míg a két világháború között az erdélyi Nemzeti Parasztpárt, és a regáti Nemzeti Liberális Párt egyaránt maga érdemének tulajdonította az egyesülést, az, úgy is lehetne mondani, népszavazás, népi mozgalom eredménye. Mircea Muşat 1985-ben írott cikkében⁵ új szempontra hívta fel a figyelmet: Románia nemcsak a törökellenes küzdelmek idején, valamint a két világháború között – ld. Titulescu működését a Népszövetségben –, hanem már az első világháború kitörésének pillanatában saját nemzeti céljain kívül az egész térség, a délkelet-európai népek érdekeit is szem előtt tartotta. Adrian Stanescu cikke⁶ is azt igyekszik bizonyítani: Románia belépése a háborúba az antant oldalán történelmi szükségszerűség volt. Nicolae Edroiu és Marcel Ştirban⁷ cikke ismerteti a Román Nemzeti Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt román szekciójának maximális együttműködését az egye-

sülés érdekében, amely – kapcsolódik a tanulmány Adrian Stănescuhoz – elengedhetetlen volt a román nép további gazdasági-társadalmi fejlődéséhez. Az *Anale de istorie* cikke 1985-ben⁸ visszakanyarodik Mircea Mușat és Gheorghe Zaharia 1978-ban írott cikke koncepciójához: Gelu, Menu-morut, Bogdan, Mircea cel Bărtin, Iancu de Hunedoara (sic!), Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Pertu Rareș, Mihai Viteazul és a román nép egyik voltak a szabadság, a szuverenitás megőrzésének, a nemzeti függetlenség kivívásának óhajlásában, amely 1918. december 1-én vált valóra.

Viorica Moisuc 1981-ben megjelent tanulmánya⁹ lényegében historiográfiai összefoglalása a kérdésnek, amelyben a román polgári és marxista, valamint külföldi történetírás is bemutatásra került, többek között: Iorga, Pascu, Deac, Moisuc, Jászi, Iordanszki, Macurek, Kutina, Ormos, Ádám, Berend-Ránki, L. Nagy. Glatz. Romsics művei. 456 dokumentum került elő Anglia, Ausztria, Belgium, Svájc, Franciaország, Németország, Olaszország, Jugoszlávia, Lengyelország, Spanyolország, az USA, Magyarország és Törökország levéltáraiból, amelyek az 1879–1918 közötti periódusban valamiképp az egyesülésre vonatkoznak, s két vastag kötetben 1983-ban kerültek kiadásra.¹⁰

Ștefan Pascu szerint a román népnek „igazságot szolgáltató”, az 1918. december 1-i sorsforduló napját megelőző és követő történeti eseményeket bemutató 1968-ban megjelent monográfiája átdolgozását, kibővítését 15 évvel később saját vallomása szerint az új szempontok figyelembevételével, valamint az tette szükségessé; vannak olyanok, akik „tolukat idegen érdekek szolgálatába állítják, és más célokat szolgálnak ki, mint a népek közötti megértés és együttműködés. A történelmet az uszítás és a feszültségkeltés fegyvereként használják, az objektív igazságot szubjektív, tendenciózus és tudománytalan interpretálással helyettesítve.”¹¹

A mai román történetírás egyik legtekintélyesebb, a tudományágot a nemzetközi fórumokon is képviselő erdélyi születésű (Apahida, 1914), Ștefan Pascu akadémikus, a Kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Középkori Történeti Tanszékének professzora, az egyetem rektora (1968–1976), a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történeti és Arheológiai Intézetének igazgatója (1973-tól) kerek ötven éves történetírói munkásságra tekinthet vissza. Első tanulmánya 1936-ban jelent meg *Az erdélyi románok kérései Bécs felé, 1849-ben* címmel. Ezt követte igen nagy számú monográfia, tanulmány, értekezés, felszólalás, népszerűsítő írás, nekrológ, többek között: *Erdély története, Adalékok a*

románok 13–14. századi történelméhez, *Az erdélyi parasztfelkelések, A román nemzet kialakulása, a Középkori Kolozsvár, Az erdélyi fejedelemség, Avram Iancu, Mihai Viteazul* című könyvek, és az *Erdélyi kenézek szerepe Hunyadi János törökellenes harcaiban, A feudalizmus periodizálása* című cikkek. Kutatásai középpontjában tehát Erdély áll, annak gazdasági-társadalmi-demográfiai viszonyai, az erdélyi románok nemzeti mozgalma, és természetesen közvetve vagy közvetlenül a román és a magyar nép kapcsolata. Egyik-másik munkája idegen nyelveken is megjelent, mint legutóbb a „Mit jelent Erdély?”¹²

Pascu a román történelem nagyívű monumentális ábrázolására törekszik, amelynek egyik eseménye logikusan következett a másiktól. Eszerint a román nép történelme nem más, mint a nemzeti lét kiteljesedéséért folytatott harc történelme. Ezt így fogalmazza meg: „A nemzet épületének örökkévaló, tekintélyes és karcsú oszlopai mellett – 1848, 1859, 1877, 1882–1884 – kimagaslik egy másik, még erőteljesebb és még parancsolóbb: 1918. Nem minden kapcsolat nélkül. Ellenkezőleg, egyik előkészítette a másikat, és megszilárdította am azt, és mind így együtt támasszák alá az épületet”.¹³ Pascu aláhúzza: az ország mai politikai határai fejezik ki legjobban a dákoromán eredetű, latin nyelvet beszélő, a Kárpát-Duna-Fekete tenger térségében élő román nép földrajzi, gazdasági, nyelvi, lelki, kulturális és mindenekelőtt *etnodemográfiai* egységét: „...mindenkori és mindenhol meglévő számbeli fölényüknek, az alap-, és felső réteg ellenállóképességének, amelyből a román etnodemográfiai szintézis származott, kulturális-lelki felsőbbrendűségének tulajdoníthatóan – amelyek együtt asszimilációs erőt jelentettek, a románok voltak azok, akik a velük együtt élő népeket asszimilálták.”¹⁴

Ștefan Pascut úgy tartják számon, mint aki a modern tudományos módszerek alkalmazásával már a korai századok vonatkozásában, amikor még nem léteztek népszámlálási statisztikák, reális képet tudott adni Erdély nemzetiségi viszonyairól, azok számáról. Munkájának első kötetében olvasható, hogy az 1760-as években Erdély lakosságának *66,46 %-a román, 21,6 %-a magyar és 11,72 %-a német* volt. Hivatkozási alapja Benkő József: *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatis*, Bécs, 1788-ban kiadott könyve.

Mindenekelőtt Benkő a jelzett oldalakon Erdély népeinek *nem nemzetiségi, hanem vallási* megosztását adja meg, és *nem százalékban, hanem számokban*. Számításaink szerint tehát ugyanazokkal a számokkal dolgozva, ha – jobb megoldás híján – a római katolikust (931.135), reformátust

(140.043), unitáriust (28.647) magyarnak vesszük, a lutheránust (130.365) németnek, a román (547.243) románnak, akkor: 27,83 % magyar, 13,88 % német és 58,25 % román élt Erdélyben. A Magyar Országos Levéltárban nemrég fedezték fel az *első népszámlálási statisztikát*,¹⁵ amely majdnem teljesen azonos az ugyancsak 1850-es osztrák statisztikával.¹⁶

Az 1851-es erdélyi statisztika:			1850-es osztrák statisztika				
NEMZETISÉG SZERINT			VALLÁS SZERINT				
magyar	355.927	17,26	rom.kat.	219.536	magyar	355.000	
székely	180.876	8,77	gr.kat.	664.154	székely	181.000	26,9 %
szász 1	75.637	8,52	gr.kat.	621.852	szász	192.000	10,4 %
német	16.633	0,81	ref.	298.136	német		
román	1.225.618	59,45	evg.	196.356	román	1.227.000	57,3 %
cigány	78.885	3,8	unit.	446.012			
örmény	7.687	0,37	izr.	15.599			
zsidó	15.606	9,76					
egyéb	4.776	0,23					

Pascu idéz még egy statisztikát Ion Ghicának, az Itáliai Nemzeti Párthoz intézett leveléből, a 19. század vonatkozásában:

E szerint 8.767.000 román élt a térségben, ebből Ausztriában:
 3.871.000 Erdély = 1.486.000 (Valószínűleg nyomdahiba
 Bánát és = 2.015.000 következtében adta meg
 Mo. ezt az összeget, amely ösz-
 Bukovina = 300.000 szeadva ténylegesen
 3.801.000-t tesz ki.)

Ezenkívül Bessarábiában további 896.000, és a két román fejedelemségben együttesen 4.000.000 (Moldvában: 2.500.000, Havasalföldön:

1.500.000). Összevetésképpen, mivel némiképp eltűzöttnek tűnnek Ghica adatai: az 1910-es magyarországi népszámlálás szerint, amelyet a román szerzők is használnak, Erdélyben, Bánátban és Magyarországon összesen: 2.824.177 román, Erdélyben 1.660.488 magyar, 553.902 német élt. 1930-as román népszámlálási statisztika szerint Erdélyben összesen: 3.233.362 román, 1.481.164 magyar (197.000-en települtek át Magyarországra) és 542.068 német élt.

Pascu szerint a román nemzeti öntudat (*conștiința de neam*), (neam = nép, nemzet, faj, eredet, származás, család, nemzetség, rokon, atyafi, nem) ezzel együtt a nemzeti állam létrehozásának igénye már a 15. századtól létező valóság volt, megelőzve a román nyelvű írást, irodalmat, beszédet. Ezen állítása igazolására többek között hivatkozik Bonfinire, Verancsicsra, Oláh Miklósrá, (Nicolaus Olahus), a francia Lescalopier (1574), valamint két olasz humanista; Poggio Bracciolini 1451-ben és Flavio Biondo 1453-ban írott munkáira, akik a románokról, mint a rómaiak utódáról tettek említést. Példái között sorolja fel Iancu de Hunedoarát – Hunyadi Jánost – aki szerinte arra törekedett, hogy Erdély és Havasalföld egy ország legyen. Utódai közül kiemeli Vlad Țepeșt és Ștefan cel Mare-t, mint hasonló program híveit. A szakirodalomban három koncepció létezik a középkori és modern állam viszonyáról: 1. akik szerint előbbi azonos volt az utóbbival, 2. akik szerint teljesen különböző volt, 3. végül, akik úgy látják – és a nyugati történészek többsége is effelé hajlik – a feudális állam előzménye volt a modern államnak, de nem volt vele azonos. Így a középkorban nemzetiségekről, etnikumokról lehet beszélni, akikben már többé-kevésbé erős volt a nemzeti érzés – a 15. század közepén épp Hunyadi János volt az, aki a *magyar haza* védelmére szólított fel, és hirdette meg a keresztes hadjáratot Kapisztrán János itáliai ferences baráttal együtt – a nemzeti öntudatról, a nemzeti államról abban az értelemben, ahogy Ștefan Pascu használja, szerintük csak a 18–19. századtól kezdve lehet beszélni.

A felvilágosodás korával kapcsolatban Pascu úgy látja: megszilárdult a román kultúra és nyelv helyzete. A fanaritóta uralkodók gyakori változása Moldva és Havasalföld trónján egységesítette a jogi, politikai, közigazgatási intézményeket, és tisztségeket. Ami az erdélyi románokat illeti, rámutat arra: milyen nagy szerepet játszottak a dákóromai kontinuitás elméletének tudományos megalapozásában. 1848-ban a válaszfal magyarok és románok között Erdély kérdésében volt – írja a szerző –, előbbiekké jelszava: „Unió vagy halál!”. A románoké: „a román nemzet jövője, sem

nem Kolozsváron, sem nem Bécsben vagy Budapesten dől el, hanem Bukarestben és Iasiban” – ahogy George Barițiu mondotta. Pascu szerint 1848-ban Moldva, Havasalföld és Erdély románsága a független és egységes román állam létrehozására törekedett. Elismeri: akkor az erdélyi románok a magyar forradalomhoz nem viszonyultak egységesen. Egy részük az osztrák császártól várt támogatást az önálló román állam megalakulására, román légiók támogatták a magyarok ellen harcoló osztrákokat; míg egy másik szárny a román és a magyar forradalmi erők egyesülésén munkálkodott. El kell fogadni Pascu állásfoglalását, amennyiben később is ez az unió ellenesség jellemezte a románokat. *Erdély autonómiájának igénye is mindig és csakis Erdély uniójával szemben* fogalmazódott meg, mint például az 1863–1864-es nagyszzebeni diétán, 1867 után, vagy a Román Nemzeti Párt programjában, és csak mint *taktikai* megoldás szerepelt. A végső cél: Erdély egyesülése Romániával. S amit csak többen sejtettek, vagy félve jegyezték meg, hogy Cuza fejedelem is csak *taktikai* okokból tárgyalt a magyar emigráció képviselőivel egy habsburgellenes közép-európai föderációról, azt e monográfia kétséget kizáróvá tette: Cuza tehát „azért nem követte Türr tábornok ajánlatait, indítványát, mert bízott a nemzeti egység megvalósulásában, egy várható európai háború körülményei között.”¹⁷ Pascu ezért tartja irreálisnak a Román Nemzeti Párt részéről jelentkező föderációs elgondolásokat is a 20. század elején.

A kötet rendkívül gazdag forrásanyaga között gyakran bukkanunk magyar szerzőkre vagy magyar levéltári anyagra, így Cuza kettős fejedelmé választásával kapcsolatban Pascu Kossuth Lajost idézi, akire a reveláció erejével hatott az esemény. Nem érdemtelen talán felidézni ezeket a szavakat: „... felbontatván a szavazatbárczák, Couza Sándornak 64 szavazata volt. Titkos szavazáson egyhangúan lett megválasztva. És megkonduktak a harangok, a nép örömkialtásai rengették a levegőt, a lelkesedés le nem írható. Ilyen szellem kell ahhoz, hogy nép hazát alkosson, vagy ha elveszett, visszaszerezzen...”¹⁸

A múlt század Magyarországról egyértelmű és sommás az elmarasztaló ítélete: az arisztokrácia, az egyház és a polgárság érdekszövetsége volt a nem magyar népek és a magyarság haladó elemei elnyomására.

Pascu rámutat arra is: a „Memorandum”-mal új szakaszába lépett az erdélyi románok harca a dualizmus ellen. Nem kért többé, hanem követelt; ez volt az a pillanat, amikor egy nemzet nyílt ellenállásba ment át. A Memorandum-per jelentőségét abban látja, hogy Nyugat-Európa szemét

felnyitotta; és a Monarchia más nemzetiségei mozgalmának is irányt szabott. Megemlíti: a Kulturális Liga (Liga Culturală) Kolozsvárról szervezte meg a külföld tájékoztatását. (A Ligáról egyébként ugyanazt írja, amit Polonyi Nóra; hogy ugyanis a román kulturális egység hangoztatása csak elkendőzte az igazit: a politikai egységet.) Az 1868-as nemzetiségi törvényről az a neves román történész véleménye, hogy legjobban Erdély 3/4-ét kitevő román népet sújtotta, akik az ország 23 megyéjében többségben voltak, ennek ellenére a román nyelvet kiküszöbölték a közigazgatásból. Ehhez járult a mezőgazdasági és a sajtótörvény is, amely a román parasztságot, illetve a román értelmiség szabad véleménynyilvánítását érintette.

Tévedésnek ítélt minden olyan kezdeményezést, tárgyalást, amely a dualizmust szövetségi rendszerré, trializmussá, vagy föderalizmussá való átalakítására vonatkozott. Érdekes volt megtudni könyvből, hogy Brătianu azt tanácsolta Ferenc Ferdinánd román híveinek (A.C. Popovicinek és Al. Vaida-Voevod-nak), hogy bízzanak annak politikai koncepciója megvalósulásában. Nem tartotta életképesnek azokat az elképzeléseket, amely szerint egyes magyar és nemzetiségi politikusok parlamenti együttműködése nyomán (M. Hodza, Stefan Zagorec, Vaida-Voevod, Kristóffy) meg lehetett volna reformálni — ld. általános választójog, hadsereg, stb. — a reakciós magyar politikai életet. Tisza István és a Román Nemzeti Párt tárgyalásairól az a véleménye, hogy az előbbi — beleértve az 1913-as 50 pontos javaslattal kapcsolatos egyezkedéseket — *leszerelő* hadmozdulatai közé tartoztak, az ígéretek teljesítésének minden felelőssége nélkül; és legfőképpen nem állt összhangban a románok célkitűzéseivel a Kárpátokon innen és túl: az egységes román nemzetállam létrehozásával.

A Cuza és mások által várt kedvező pillanat az első világháború kitörésekor jött el Románia számára. Ez azonban visszás helyzetben találta: Romániát szerződés kötötte a Központi Hatalmakhoz, akiktől nem remélhette vágyai teljesülését, ezért az 1914. augusztus 3-i koronatanácson a többség a kiválás mellett döntött. A fordulat 1916. augusztus 16-án a bukaresti titkos szerződéssel következett be: ebben Románia kötelezte magát, hogy az antant hatalmak mellett belép a háborúba, nem kötötte ki magát. Anglia, Oroszország, Franciaország és Olaszország viszonzásul elismeri a román nép jogát a magyarországi és erdélyi románlakta területekre, egészen a Maros torkolatáig — beleértve Orosházát, Békés-

csabát, Vásárosnaményt, a Szamos vidékét — ezen kívül a Bánát, Bukovina és Máramaros egy részére is.

A szerző szerint ennek ellenére sem Wilson, sem az antant nem gondolt a Monarchia végleges feldarabolására. Álláspontjuk megváltoztatására két körülmény készítette őket: az antant 1918 évi nyári sikeres ellentámadása, valamint az, hogy a különböző román emigráns szervezetek, hivatalos delegációk, politikusok, ezen kívül kiadványok, térképek, brosurák hónapokon keresztül valóságos hadjáratot folytattak a nyugati közvélemény megdolgozására. Ehhez járultak a hazai tüntetések az egyesülés mellett, s a külföldön létesített román irodák propaganda munkája. Izgalmasan és érdekesítően mutatja be a háború utolsó hónapjainak román vonatkozású eseményeit. A sorozatos veresége miatt Románia kénytelen volt elfogadni a Központi Hatalmak békefeltételeit, az erdélyi román politikusok ismét tárgyalásokba bocsájtkoztak a magyar kormánnyal. Clemenceau, Poincaré, Orlando, Raphael-Georges Lévy, és mindenekelőtt Robert Lansing, az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere támogatásáról biztosította a román politikusokat. A Monarchia veresége tette egyértelművé a helyzetet: Wilson elnök ezután jelentette ki, hogy támogatja a Monarchia helyén alakuló nemzetállamokat. 1918. október 12-én Nagyváradon a Román Nemzeti Párt és a szociáldemokraták képviselői kijelentik, hogy a Román Nemzeti Bizottság képviseli ezentúl a magyarországi és erdélyi románok érdekeit, akik a jövőben Romániához akarnak tartozni. A Román Nemzeti Tanács, bírva a Román Katonai Tanács által szervezett nemzeti gárdák támogatását, 1918. december 1-re Gyulafehérvárra nagy nemzetgyűlést hirdetett meg, ahol kimondták Erdély azonnali, még a béketárgyalások előtti csatlakozását Romániához. A nap eseménytörténetéből, amelyen megválasztották az országrész ideiglenes kormányát, a Kormányzó Tanácsot, számunkra legizgalmasabb az Erdély autonómiájával, és a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó vita volt. Vlad és Vaida-Voevod a nemzetgyűlés összehívásáig az ideiglenes autonómia; Cicio-Pop az átmeneti közigazgatási autonómia; Crişan, Dragomir és Mihuti a feltétel nélküli egyesülés mellett szavaztak; a szociáldemokrata Novác és Flueraş kikötötte, hogy csak egy demokratikus Romániához hajlandóak csatlakozni, utóbbi még kiegészítette: Erdélyben mindenképpen biztosítani kell a nagyobb autonómiát. Végül Maniu döntötte el a vitát és a határozatban az alkotmányozó nemzetgyűlésig *Erdély ideiglenes autonómiaja* került be. Változtattak az eredeti, Goldiş féle szövegtervezeten a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban is. Az eredeti szöveg *teljesen*

autonom nemzeti szabadságot ígért – deplinā libertate autonomā nationa-
lă – helyébe: a *teljes nemzeti szabadság került*.

A románok nemzetközi helyzetét a béketárgyalásokon bizonyos szempontból erősítette, – írja Pascu – hogy a román csapatok az antant hozzájárulásával 1919 áprilisában átlépték a semleges zónát és elindul-
tak a Tisza felé. Az események, ami a román csapatok budapesti bevonu-
lását, valamint a béketárgyalások eredményét illeti, ismeretesek. Ismer-
tek azok a viták is, amelyek bizonyos magyar területek és városok, így
Szatmárnémeti – 1910-ben a 34.151 lakosa közül 32.563 magyar, 820 a
román –, Nagyvárad – 61.034 főből 56.527 magyar, 2870 román –,
Temesvár – 68.471 lakosból 27.740 magyar, 30.064 német, 6.658 ro-
mán –, Kolozsvár – 58.480 lakosból 49.634 magyar, 6.581 román – ho-
vatartozásáról folytak. Ismertek a trianoni békeszerződés határozatai is.

Pascu még egy körülménynek ad nagy nyomatékot: szerinte a szá-
szok és a magyarok demokratikus elemei mindig megértették a román
nép törekvéseit, és egyet is értettek vele. A román népnek tehát soha-
sem velük volt nézeteltérése, konfliktusa a történelem folyamán, hanem a
magyar reakció, a magyar uralkodóosztály nacionalista, maradi rétegei-
vel. Ștefan Pascu nagyformátumú monográfiája utolsó fejezetének utolsó
mondataiban még további következtetéseket von le: „1918. december
1-én Gyulafehérváron a románok, szászok és svábok, zsidók, szlovákok,
rutének, a magyarság és a székelyek egy része az 1910-es magyar népszám-
lálási statisztika szerint Erdély népességének 95 százalékát tették ki, a
valóságban sokkal többet. Tehát a lakosság mintegy 95 százaléka szaba-
don, bármiféle nyomás vagy bármiféle beavatkozás nélkül Erdélynek
Romániával való feltétel nélküli egyesülése mellett döntött”.¹⁹

Szűcs Jenő jegyezte meg a 19–20. századi polgári történetírással
kapcsolatban, hogy azok *nemzeti történetírások* voltak, de olyan, hogy
történettudomány valójában nem létezett. Mert „képzeljünk el olyan fizi-
kát, melynek fogalmai Budapesten, Bukarestben, Prágában, továbbá
Moszkvában, Párizsban, Londonban, stb., mások és mások!”.²⁰ A szelle-
mes megállapítás a mára is vonatkoztatható: Közép- és Kelet-Európában a
történetírás ma is sokarcú – természetesen egy országon belül is –, amely
tényt azonban egyáltalán nem az elmarasztalás szándékával vesszük tudó-
másul. A viták során kölcsönösen hatunk egymásra, és a más nézetek el-
fogadásának toleranciája magától értetődő.

Jegyzetek

1. *Mircea Muşat - Gheorghe Zaharia*: De la Dacia lui Burebista la Marea Unire din 1918. (Burebista Dáciájától az 1918-as nagy egyesülésig.) – Anale de istorie, 1978:5, 20–48.
2. *Cronica Marii Unirii*. (A nagy egyesülés kronológiája.) Magazin istoric, 1978:12, 1–52.
3. *Ilie Ceauşescu*: Transilvania de la daci la 1918. Două milenii de luptă şi muncă pentru menţinerea şi afirmarea fiinţei şi demnităţii naţionale. (Erdély a dákoktól 1918-ig. Két évezred harca a nemzeti lét és tudat megőrzéséért és kinyilvánításáért.) Anale de istorie, 1978:6, 69–85.
4. *Ion Ardeleanu – Mircea Muşat*: Confirmarea internaţională a Marii Unirii din 1918. (A nagy egyesülés nemzetközi jóváhagyása.) – Revista de istorie, 1981:8 1423–1444.
5. *Mircea Muşat*: România în anii neutralităţii. 1914–1916. (România a semlegeség éveiben. 1914–1916. Anale de istorie, 1985:5 73–88.
6. *Adrian Stănescu*: Ecolul internaţional al ieşirii temporare a României din război. 1918. (Romániának a háborúból való ideiglenes kilépésének nemzetközi visszhangja. 1918.) Revista de istorie, 1985:1, 43–58.
7. *Nicolae Edroiu – Marcel Ştirban*: Marea unire din 1918 – rodul voinţei şi luptei întregului popor român. (Az 1918-as nagy egyesülés – az egész nép akaratának és harcának gyümölcse.) Era socialistă, 1985:23, 15–18.
8. 1 decembrie 1918 – supremul act de voinţă al întregului popor român. (1918 decembrie 1 – az egész román nép akaratának teljesülése.) Anale de istorie, 1985:6 3–12.
9. *Viorica Moisuc*: Anul 1918 în istoria românilor. – Puncte de vedere. (1918 a románok történetében. – Nézőpontok.) Revista de istorie, 1981:5, 853–883.
10. 1918 la români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1879–1918. Vol. 1–2. Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 1983.
11. *Ştefan Pascu*: Făurirea statului naţional unitar. Vol. 1. p. Bucureşti, Editura Academiei. R.S.R. 1983.
12. *Ştefan Pascu*: A History of Transylvania. Detroit, Wayne State Univ. Pr. 1982.
13. *Ştefan Pascu*, Făurirea...8.
14. U.o. 12.
15. Az 1850-es erdélyi népszámlálás. Bp. KSH Szolgálati példány. 1982.
16. Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates. Brünn, 1852.
17. *Ştefan Pascu*, Făurirea..., 168.
18. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. Bp. 1880. ed. 2. 376–80.
19. *Ştefan Pascu*: Făurirea... vol. 2. 248.
20. *Şzűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Bp. Gondolat, 1974. 49.

B.I. KRASZNOBAJEV

Russzkaja kultura vtoroj polovini XVII — nacsala XIX veka

(B.I. Kraszno Bajev: Az orosz kultúra a 17. század második felétől a 19. század elejéig. Moszkva, „Nauka”, 1983. 224.)

Borisz Iljics Kraszno Bajev neve nem ismeretlen a hazai történészek előtt sem, hiszen művelődéstörténeti tanulmányai, vagy az 1972-ben kiadott „Ocserki russzkoj kulturi XVIII veka” c. műve kimagasló szellemi teljesítményt képviselnek. A szerző – halála évében – megjelentetett legújabb, és legutolsó munkájában arra vállalkozott, hogy összegezze három évtizedes kutatásainak eredményeit. Nem titkolt vágya volt, hogy a hagyományos – tematikus megközelítést követő – feldolgozás helyett olyan szintézist készítsen, amely komplex módon tárja fel a kultúrtörténet különböző szektorait. Éppen ezért tartotta szükségesnek bevezetőjében hangsúlyozni, hogy könyve a 18. századi orosz nemzeti kultúra kimagasló teljesítményeiről nemcsak leíró, összegző bemutatást kíván adni, hanem a művelődéstörténet egyes faktorait következetesen integráltan kezeli, mert csak így várható minőségileg új eredmények közzététele. A szerző persze nem áll egyedül ezzel a véleményével, hiszen E.Sz. Markarjan, Z.I. Fajnburg, M.Sz. Kogan, Ju. V. Bromlej, Ju. M. Lotman, A. Ja. Gurevics, V.J. Davidovics és Ju. A. Zsdanov is hasonló koncepciót képviselnek legutóbbi munkáikban.

B.I. Kraszno Bajev megkülönböztetett figyelmet fordít a kultúra fogalmának, tárgyának, módszerének, elméletének és tipológiájának korszerű értékelésére, valamint forrásainak bemutatására. Ez utóbbiak között – a 18. századi Oroszország sajátos viszonyait figyelembe véve – főként a korszak jogi dokumentumaira, publicisztikai munkáira, periodikus kiadványaira, levéltári forrásaira, irodalmi emlékeire, továbbá neves személyiségek levelezéseire, visszaemlékezéseire és útibeszámolóira támaszkodhatott a könyv írója. Természetesen Kraszno Bajev felhasználja mindazokat a könyvészeti forrásokat is, amelyek Sz.M. Szolovjov, V.O. Kljucsevszkij, P.N. Miljukov, M.N. Pokrovszkij, G.V. Plehanov és mások nevéhez fűződnek.

Kiemelt helyen foglalkozik B.I. Kraszno Bajev az orosz kultúrtörté-

net periodizációjával, korszakhatáraival, s az egyes időszakok legfőbb törvényszerűségeivel ill. sajátosságaival. Ezek után tér át az ún. régi és az új kultúra főbb vonásainak, valamint a köztük levő alapvető különbségek feltárására.

A szerző az „új kultúra” kibontakozását nagyjából Alekszej Mihajlovics cár uralkodásának idejére, azaz a 17. század második harmadára datálja, felidézve ezzel párhuzamosan azokat a társadalmi-, politikai- és gazdasági változásokat, amelyek a fenti időszakot jellemzik, s egyúttal lehetővé tették egy minőségileg magasabb rendű, sokszínűbb kultúra jelentkezését. Ebben a periódusban – amely a szerző szerint a 19. század elejéig tart – jelentős változások történnek a kultúra szerkezetében, jellegében, ami főleg azzal magyarázható, hogy bár a pravoszláv egyház továbbra is számottevő tényező maradt a szellemi életben, I. Péter reformjainak, majd a felvilágosodás eszméinek következtében mégis érzékeny veszteség érte erőpozícióit. Az „új kultúra” világi jellege, nyitottsága, sokszínűsége egyre inkább láthatóvá vált, annak ellenére, hogy hiányzott az a polgárság, amely Nyugat-Európában a kulturális és tudományos fejlődés motorját jelentette. Oroszországban a raznocsinyec (vegyesrendű) értelmiségre várt a feladat, hogy pótolja és behozza azt a hatalmas lemaradást, amelyet a mongol hódítás és a pravoszlávia évszázadai kényszerítetek az orosz népre.

B.I. Krasznojebjev a továbbiakban részletesen elemzi I. Péter (1689–1725) azon reformjait, amelyek a nemzeti kultúra fellendítését szolgálták. Az ún. szociokulturális szféra vizsgálatánál a szerző elsősorban a korabeli oktatás, tudománypolitika, könyvkiadás, sajtó, öltözködés stb. helyzetét villantja fel. Ennek keretén belül részletesen idézi a Pétervári Tudományos Akadémia létrehozásának és működésének körülményeit, valamint a zömében külföldről behívott tudósok (L. Euler, J. Hermann, J.G. Gmelin, D. Bernoulli, G.F. Müller, G. Steller és mások) tevékenységét. Hasonló alapossággal mutatja be a könyv írója az 1755-ben felállított Moszkvai Egyetem történetének első félévszázadát, amelynek hírnevét olyan tudósok alapozták meg, mint M.V. Lomonoszov, Sz.G. Zibelin, D.Sz. Anyicskov, I.A. Tretyakov, Sz.J. Gyesznyickij, P.D. Venyiaminov, A.A. Barszov és N.N. Popovszkij.

Ezek után tér át a szerző a „katalini aranykor” kulturális életének felvázolására, főbb sajátosságainak megragadására. Ennek során értékeli az orosz felvilágosult abszolutizmus kultúrpolitikai törekvéseit, s részletesen szól a korabeli társadalmi gondolat, a tudomány, a technika, az iskola-

ügy, az irodalmi-, zenei- és színházi élet, a könyvkiadás, a sajtó, a képzőművészet kimagasló alkotásairól, s ezek jól kimutatható kölcsönhatásáról. Krasznobajev elismerően ír azoknak a külföldi tudósoknak és művészeknek – mint pl. L. Euler, G.V. Richmann, P.S. Pallas, V. Behring, J.G. Gmelin, ill. D. Quarenghi, E.-M. Falconet, K.P. Rastrelli – a tevékenységéről, akik valóban maradandó értéket hagytak maguk után Oroszországban, s azt ténylegesen második hazájuknak érezték.

Az orosz felvilágosodás – mutat rá a könyv szerzője – az európai tapasztalatok és kulturális értékek átvétele mellett meg tudta őrizni nemzeti karakterét, sajátos arculatát és bizonyos területeken tovább is fejlesztette „példaképe” eredményeit. A 18. századi orosz kultúra számos alakja – köztük I.T. Poszoskov, F. Prokopovics, V.N. Tatyiscsev, M.V. Lomonoszov, N.I. Novikov, D.I. Fonvizin, A.P. Szumarkov, V.K. Tregyiakovszkij, Sz.P. Kraseninnyikov, V.F. Zujev, I.I. Lepjohin, N.Ja. Ozereckovszkij, I.I. Polzunov, P.I. Kulibin, M.F. Kazakov, V.I. Bazsenov, D.V. Uhtomszkij, Sz.I. Csevakinszkij, F.G. Volkov – hivatása „európai rangú” művelőjének tekinthető, s ez annál is figyelemre méltóbb, mivel alkotásaik a feudális-jobbágytartó viszonyok szorító béklyói között születtek.

Külön fejezetben tárgyalja Krasznobajev az ún. jobbágykérdés jelentkezését a társadalmi gondolat, az irodalom, zene, képzőművészet témakörében, az 1767. évi Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság ülésein, valamint a satirikus folyóiratok hasábjain. Ez utóbbi kapcsán felidézi N.I. Novikov szerkesztői- és lapkiadói tevékenységét, ill. a cárnővel folytatott sajtóvitáját is. Hasonló elmélyültséggel elemzi A.N. Ragyiscsev (1749–1802) pályaképét, majd az 1790-ben, 650 példányban megjelentetett „Utazás Pétervárról Moszkvába” c. radikális nézeteket valló, a forradalom szükségességét hirdető híres művét.

Az önkényuralom bátor hangú kritikája, a földesúri túlkapások elítélése, s a jobbágyrendszer tarthatatlanságának gondolata – írja a szerző – azt jelzik, hogy az orosz társadalmi életben a 18–19. század fordulójára kialakultak azok a szellemi előfeltételek, amelyekből a következő nemzedékek erőt és példát meríthettek, s erre a szilárd alapra épülhetett fel a klasszikus orosz kultúra rendszere.

B.I. Krasznobajev könyvét elvi következetesség, a források tisztelete és gazdagsága, imponáló ismeretanyag, rendszerezettség, valamint kitűnő szerkezeti tagoltság jellemzi. Nyugodt lelkiismerettel ajánlhatjuk az orosz kultúra iránt érdeklődő szakemberek, ill. egyetemi-főiskolai hallgatók figyelmébe.

V. Molnár László

**Szovjetszkaja dokolhoznaja gyerevnyja. Szocialnaja struktura,
szocialnüje odnosenyija**

(A Szovjet kolhoz előtti falu, társadalmi struktúra és társadalmi viszonyok. Moszkva, Nauka 1979. 358.)

A szerző a tömeges kolhozosítás előtti korszak agrárstratégiáját mutatja be, elsősorban a kezdeti szövetkezeti formákat, melynek segítségével a szegényebb elemek függetleníthették magukat a kulák elemektől és azok gazdaságától: a kölcsönös segítség és értékesítési szövetkezetek létrehozásával, valamint a szövetkezeti gazdaság fokozatos kiépítése segítségével; a szövetkezetek egyszerűbb formái a tozok, az artyelek és a komunák kialakításával.

A Nagy Októberi Forradalom sajátos képet talált az orosz falun. A kis paraszti elemek a bérlet következtében, valamint az ígásállattal való ellátottság területén a kulák elemektől függő helyzetben voltak. A korai szovjet hatalom hitelszövetkezetek segítségével látja el ígás állattal a szegényebb gazdaságokat. Az ígával való ellátás másik formája, az ígával való kölcsönös segítség, a szomszédi segítség intézménye a ledolgozás fejében. Ez az orosz falun a „kabalnüje odnosenyije” viszonyát alakíthatta ki, azonban a lóval és fontosabb mezőgazdasági gépekkel való ellátás intézményét a korai szakszövetkezetek körébe utalták, és így a szegényebb elemek ebben a formában megszabadulhattak a „kabala”, a kuláktól való függés terheitől. A gépállomások korai fajtái létrehozásával a szegényebb elemek a 20-as években nem voltak rákényszerülve a vagyonosabb kulák gazdák mezőgazdasági gépállományára.

A 20-as évek mezőgazdasági stratégiájában megfigyelhető a szövetkezetek fokozatos kialakításának jelensége. A faluközösség kötelékén belül a kölcsönös szomszédi intézmények és segítség révén pedig a géphasználati közösségek alakulhattak ki. Bizonyos munkálatokat szomszédi kölcsönös segítség fejében végezhettek el. Ezekben az intézményekben sok esetben az orosz „mir” patriarchalis vonásai figyelhetők meg és kedvezett a vagyonosabb gazdák számára, azonban nagyon jellegzetes jelenségek, hogy a kölcsönös segítség formájában és megvendéglés fejében a

kölcsönös szomszédi viszonyok alapján fokozatosan az egyszerű szövetkezési formák és géphasználati formák, valamint az egyszerűbb szövetkezetek alakulhattak ki. Ugyan a régi „mir” intézményei nemcsak ebben a formában maradtak fenn, hanem – például – a közösségi pásztorok intézménye még a 20-as években is megfigyelhető volt. 1927-re már a faluközösségi pásztorok fokozatos eltűnése figyelhető meg. A közösen leszerződő mezőgazdasági idénymunkások időszakos mezőgazdasági munkavállalása a 20-as évekre szintén megszűnik.

A 20-as évek agrárstratégiájára jellemző, hogy elsősorban a specializált szakszövetkezetek jönnek létre. Ilyenek voltak a lentermelő, cukorrépatermelő, baromfi termelő, méhészeti, kertészeti és gyapottermelő szövetkezetek. Ezekkel együtt alakultak meg a géphasználati és meliorációs szövetkezetek. A vertikális integráció jelenségei is megfigyelhetők, különösen az állami felvásárlás és a kontarktáció következtében. A kontarktációban olyan termékek szerepelnek, mint a cukorrépa, gyapot, len, dohány, napraforgó. Így, elsősorban a szövetkezeti szektortól kapott támogatás következtében, a szegényebb elemek függetleníthették magukat a vagyonosabb gazdák iga és gépállományától, és a piaci biztonság is adva volt. Az egyszerű kooperációs fajták és kölcsönös szomszédi segítségnyújtás intézményei révén fokozatosan a specializált szövetkezetek alakultak ki, és létrejöttek a vertikális integráció mellett a horizontális integráció egyszerűbb formái is. Így, ezen kölcsönös szomszédi segítségen alapuló specializált szövetkezetekből fokozatosan „tozok” alakulhattak ki, majd pedig fokozatosan az „artyel”-ek, és kommunák jelenhettek meg. A kommunákban elsősorban a szegényebb parasztság vett részt, és az artelektől távol tartotta magát – a vagyonosabb parasztság is – és ezekben elsősorban közepes paraszti gazdaságok tömörültek.

A szerző a Nagy Októberi Szocialista Forradalom utáni időszak agrárstratégiáját mutatja be, ahol a vagyonosabb és szegényebb elemek között még a „kabalnűje otnosenyija”, és a kölcsönös függőség jelensége figyelhető meg. A korszak az agrárstruktúrájára közepes paraszti birtoktestek dominálása jellemző, vagyis ebben a korszakban egy sajátos paraszti termelési módról lehet beszélni. Itt merül fel az a jelenség és az a kérdés, melyet a 20-as évek agrár közgazdaságtanában Csajanov a paraszti termelési módként dolgozott ki. Erről a szerző egész munkájában hallgat. Csajanov elvei közé tartozott a 20-as évek közepén, hogy az egyszerűbb szövetkezési formák, a kölcsönös segítségi intézmények és géptársulási intézmények a fokozatos szövetkezetesítésig vezetnek el bennünket, és így ebben a hely-

zetben nagyon erősen hangsúlyozta az értékesítő és hitelszövetkezetek, valamint a fogyasztási szövetkezetek szerepét. Fokozatosan, a régi paraszti hagyományokra alapozottan, a horizontális integrációt lehetett bevezetni. Csajanov a horizontális integráció és az önkéntes kolhozosítás jelensége mellett erősen hangsúlyozta a vertikális integrációt, vagyis a horizontális és vertikális integráció együttes jelenlétét, melyet a 20-as években a Szovjetunióban a kontraktációs termelési szerződések és a speciális értékesítési szövetkezetek biztosították. Így tehát a szerző által kibontott kép, mely szerint a kölcsönös segítségi intézményekből és az egyszerűbb kooperációs formákból magasabb fajtájú szövetkezeti formák alakulhatnak, továbbiakban az, hogy a vertikális integráció is jelentkezik a kontraktáció révén, a horizontális integráció mellett a tozok, artyelek és kommunák mellett, ez a kép a szerző munkájából jól kiolvasható; azonban ezt a korabeli szovjet agrár-közgazdaságtan Csajanov révén hangoztatta. Sajnos, erről hallgat a szerző, és ez tekinthető úttörő jellegű munkája egyik hiányának.

Tagányi Zoltán

V.I. BUGANOV, A.A. PROEBROZSENYSZKIJ, Ju.A. TYIHONOV

Evoljucija feodalizma v Rosszii. Szocialno-ekonomicseszkiye problemü

(A feudalizmus fejlődése Oroszországban. Társadalmi és gazdasági problémák. Moszkva, Müszl 1980. 295.)

Ebben a kézikönyvben az orosz feudalizmus fejlődésének rövid vázlatát olvashatjuk. Az utóbbi időben több részletkérdést boncolgató munka jelent meg a szovjet történészek tollából, azonban az ilyen jellegű összefoglaló szintézisek hiányoztak. A munka első felében a gazdasági és társadalmi viszonyokat tárgyalja a 10–15. századig, utána a 16. és 19. századig viszi el a fejlődés vázolt fonalát.

A korai időszakokban elsősorban a folyóvölgyek mentén való kolonizáció figyelhető meg, és a „pogoszty” típusú kis települések alakultak ki. Az ilyen kis pogoszty jellegű települések esetében elszórt települési

képlet alakult ki. A kievi állam korszakában 1,1 millió ember élt és ekkor Oroszország lakosainak a száma 4,5 millió ember. A lakosság a 16. századra 6,5 millióra növekszik.

A földművelés kezdeti szakaszán elsősorban a nomadisztikus földművelés dominált, az uralkodó parlagoló irtásos rendszerrel. A termelt növények között a búza, zab, rozs, árpa, len, kender, köles, borsó és olajos növények szerepeltek. A 14–15. században a háromnyomásos rendszer terjedt el, és ennek egyik változata, a kétnyomásos rendszer alkalmazásának egyik követelménye az istállózó állattartás, és a trágya alkalmazása a szántóföldi termelésben. Ezt a folyamatot a mongol hódítás akadályozta a korábbi időszakokban. A háromnyomásos rendszer elterjedésével egyidőben a falvak nagysága növekedett.

Nagyon fontos szerepet játszott a földesúr gazdasági tevékenysége is. A földesúri birtok egy korai „Hof” vagy „villa” lehetett, és ennek számára elsősorban természetbeli adókat kellett fizetni, és nemcsak földműves szolgáltatásokkal tartoztak a parasztok, hanem a „bobil” réteg negyed „tjaglo”-t, adót fizetve, kézműipari termékekkel is tartozott. Ezzel a korai földesúri gazdasággal kapcsolatban keleti vonások, despotikus vonások figyelhetők meg, így elsősorban a „polovnyicsesztvo”, a feles művelés kialakulása következtében. Szaharov a „polovnyicsesztvo” intézményét az állami feudalizmus kialakulásával magyarázza, míg Kopanev a 15–16. században a korai kapitalisztikus mozzanatokról beszél a feles művelés kialakulása következtében, a feudalizmus rendszerében. Ez a feles intézmény azonban nemcsak a földesúri és paraszti birtok között volt megfigyelhető, hanem a parasztság körében is, mert a társadalmi rétegződés igen előrehaladott volt. A 17. században az állatállomány igen alacsony volt, 1 ló, 2–3 sertés jutott egy paraszti gazdaságra, ugyanakkor a telek – a „nagyel” – nagysága igen eltérő volt. Ez 43 gyeszjatinától 0,6 gyeszjatináig terjedhetett, és így az egyes paraszti gazdaságok között is kialakulhatott a feles művelés, a „polovnyicsesztvo” intézménye, és a félig, vagy teljesen feudális függés, a „kabalnűje otnosenyija”.

A 15–17. században a földesúri birtokon a ledolgozás rendszere és a feles művelés mellett a „barcsizna”, a robotoltatás intézménye is kialakult, és a robotoltató gazdálkodás általánossá vált. (Kísérletek történtek a pénz-adó bevezetésére is, azonban ez nem vált általánossá.) A korai „Hof” vagy „villa” jellegű földesúri gazdaságok kialakulásával a parasztság általános alávetése következett be, azonban a faluközösségen belül sok törzsi és nemzetségi intézmény maradt fenn: ilyenek a vérbosszú in-

tézménye, az ősök kultusza. A földesúri birtokokon a szabad paraszti réteg, a „szmerd”-ek rétege is ott él és gazdálkodik. A faluközösséget, mely fokozatosan szomszédi közösséggé alakult át, ösközösségi intézménynek tartja, és csak ennek felbomlásával alakulhat ki az egyéni gazdálkodás rendszere.

A város kérdéseivel és az ipar kérdéseivel kapcsolatban azt hangsúlyozzák a szerzők, hogy elsősorban a paraszti kézműves ipari termelés dominál és az orosz kereskedelem főként a balti városok felé irányult gabona exporttal, valamint a kézműves vasipar termékeivel. Ugyanakkor Kelet irányában a selyemmel és a gyapotárúkkal való kereskedelem figyelhető meg. Ugyan az ipari termelés jobbára paraszti kézműipari termelés volt, azonban a városokban is éltek iparosok, akik céhekbe tömörültek. Ilyenek voltak a „poszadszkije ljugyi”.

A 17–19. századra vonatkozóan elsősorban azt hangsúlyozzák a szerzők, hogy a művelt területek nagysága növekszik. Új technikai kultúrák bevezetésével, úgymint: a burgonya, napraforgó, cukorrépa, a háromnyomásos rendszer javított változatai, és a vetésforgók jelennek meg. Ekkor jönnek létre a mezőgazdasági ismereteket terjesztő társulások. A nagybirtok igyekszik a maga termelése növelése érdekében a földeken a háromnyomásos rendszer miatt kialakított sakkktábla-szerű rendszert felszámolni és a robotoltató gazdaság további kifejlesztésével ipari termeléssel foglalkozik: malmokat hoz létre, borászattal foglalkozik majorsági birtokain. Ebben a korszakban a robotoltatás volt az általános – 1861-ben a jobbágyfelszabadítás előestéjén a paraszti gazdaságok 71,7 százalékán – és csak 28,3 százalék volt pénzadó „obron”.

Az ipari termelésre elsősorban a majorsági robotoltató munkán alapuló manufaktúrák voltak a jellemzők; ebben a korszakban a vasipar fejlődése mellett a bőrfeldolgozás és a textilipari termelés is növekszik. A kereskedelemre – elsősorban – a gabona szállítása a balti piacra a jellemző. Ennek a korszaknak a jellemzője még, hogy az örökölhető hivatali nemesség kialakul, majd pedig a katonai szolgálat teljesítése fejében kiváltságos elemek és rétegek jelenhetnek meg, olyanok, mint a kozákok. Az egyes korszakok tárgyalását az osztályharc és a paraszti felkelések mozzanatainak tárgyalása zárja le.

A munka nagyon jól használható szintézist nyújt, azonban vannak olyan megállapításai, melyek a szovjet történettudomány jelenlegi álláspontja mellett sem tarthatók fenn. Így például a 16. században a novgorodi területeken, Pomorje és Podvina területén zárt háromnyomásos rend-

szerről beszél. Azonban tudjuk a szovjet történetírás más eredményeiből, hogy ezeken a területeken szórvány jellegű, „pogoszty”-jellegű települések voltak megfigyelhetők a folyamvölgyek és a tavak partjain.

Továbbmenve, a 15–16. századtól a háromnyomásos rendszer elterjedése után jelzik a szerzők a szántó eszközök között a „sochát” és „lemezes”-ekét, azonban ezeket az eszközöket területileg nem lokalizálják. A lemezes eke elsősorban a déli, ligetes sztyepei területeken terjedt el, ugyanakkor a socha elsősorban a nomád, parlagváltó irtásos gazdaság egyik eszköze volt, mely művelési rendszer a novgorodi északon sokáig fennmaradt.

A faluközösségre vonatkozóan egy akadémikus szerző a nemzetiségi és vérségi faluközösségből vezeti le a szomszédi faluközösséget, és csak a nemzetiségi és vérségi faluközösségből eredezteti a szomszédi faluközösséget, a nemzetiségi és vérségi faluközösség felbomlása után alakulhatott volna ki szerintük az egyéni gazdálkodás és gazdaság. Itt talán célravezető lett volna a fiskális iskola közismert megállapításainak megemlítése, mely szerint a feudális faluközösség a vérségi szervezetek alapján, a földesúri és állami beavatkozás hatására alakult ki, és elsősorban a kezdetben megfigyelhető nagycsaládi önálló és egyéni nagycsaládi „pecsise” jellegű egységek felduzzadásából jött volna létre. Nagyon helyesen jelzik, hogy a feudális korabeli faluközösségekben fennmaradtak vérségi intézmények, olyanok, mint a vérbosszú intézménye és az ősök kultusza; azonban a fiskális szempontból a legfontosabb mozzanatot, a „krugovaja poruka” intézményét nem említi, melynek feladata a közösségnek mint egésznek állami, vagy földesúri megadóztatása. Ez kötelező erejű volt a faluközösség minden egyes tagja számára, és a szökevényeket ennek következtében akár vissza is toloncolhatták.

A 17–19. századra vonatkozóan pedig annak a tételnek a demonstrálását láthatjuk, hogy az orosz majorsági gazdálkodás a nyugat-európai városi fejlődés nyersanyagbázisává válik és nem jelzik Európa nyugati és keleti területei között kialakuló munkamegosztást, miszerint a keleti területek nyersanyag szolgáltató bázissá alakulnak át a nyugat-európai városi fejlődés számára.

Tagányi Zoltán

WOLFGANG ABENDROTH

Histoire du mouvement ouvrier en Europe.

(Az európai munkásmozgalom története. Paris, Maspero. 1973. 169.)

Wolfgang Abendroth a német munkásmozgalom egyik „nagy örege”, az 1920–1930-as évek résztvevője és krónikása, elemző történetírója. Abendroth sajátos helyet foglal el a nyugatnémet történetírásban. Pályájának íve bizonyos fokig kora ifjúságától töretlen: a szocialista elkötelezettség jellemzi. Megjegyezhetjük, hogy Abendroth írásai magyarul alig kaptak ez ideig visszhangot.

Az itt ismertetendő kisebb könyv, amely másfélévszázad európai munkásmozgalmának teljességéről kíván képet adni, eredetileg egy évtizeddel korább, németül jelent meg. Érdekes, hogy a német kiadványnak más volt a címe (Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung). S itt mindjárt felvetődne a kérdés, mi az oka a címváltozásnak. A szerző e kérdésre a francia kiadás elé írt előszavában nem reflektál, s inkább azt húzza alá, hogy a modern szemléletű munkásmozgalom történetnek mennyire a teljességre kell törekednie. Ezenkívül még valamit aláhúz: hogy ilyen követelménynek megfelelő munkát csak a jövőben írnak majd meg. Jellemző, hogy Abendroth ebben a vonatkozásban egyetlen munkát említ, amely mintegy megnyitotta a sort, – de a feladatot nem oldotta meg: Julius Braunthal nagyobb lélegzetű írását. De Abendroth német talajon született orientáltságára utal, hogy a néhány ugyancsak hasonló módon reprezentatív munka (a francia Dolleaus, az angol Cole, a szovjet történészek kollektív vállalkozásai) elkerülték figyelmét.

Maga az írás több szempontból példaszerű. Peldaszerű anyaggazdagságával, az adatok (évszámok, pártalakulások, kongresszusok és viták, történeti szereplők és sztrájkok, forradalmi változások és kudarcok stb.) pontos feltüntetésével – s ugyanakkor azzal, hogy az adatok tengerében az olvasó mégsem veszik el. Abendroth igényt tart arra, – s e feladatot meg is oldja – hogy világos képet adjon a fő tendenciákról, az összefüggéseket is láttassa az események között. Írását éppen ezért valóban a nemzetközi munkásmozgalom rövid kézikönyvének is lehet tekinteni.

A szerző e hatalmas területet öt részre bontotta. Az első fejezetben

az 1848 előtti munkásmozgalom történetét mutatja be. Ennek során foglalkozik az Igazak, a Kommunisták Szövetségével, Marx és Engels szerepével csakúgy, mint az utópista szocialistákéval, Blanquival és Louis Blanc-val és az 1848-as forradalmakéval. A II. fejezetet az I. Internacionálénak szentelte. E fejezetnek szembetűnő sajátja, hogy Abendroth ezúttal nagy hangsúlyt helyezett a kor levegőjének, s a munkásság akkori helyzetének érzékeltetésére: szól a munkaviszonyról, s azokról a törvényekről, amelyek két síkon is érintették a munkások sorsát: egyfelől a munkavédő, szociális típusú új törvényekről, illetve azokról, amelyek a politikai demokráciát szélesítették ki az 1850–1860-as években. Az Internacionálé történetét már a kitaposott ösvényeken haladva tárgyalja: a nemzetközi kongresszusokról, ezek vitáiról ad hű képet, kitérve külön a porosz–francia háborúra és a munkásság reakcióira, illetve a Párizsi kommúnre. Ehelyütt megjegyzendő, hogy Abendroth is azon történetírók közé tartozik, akik külön aláhúzzák, hogy a Kommún milyen kevés szociális reformot hozott, — ami persze semmiképp nem mérsékelte az ellenforradalom valóban gyilkos terrorját. E fejezetnek van még néhány más sajátossága is: az Internacionálé történetét ugyan ő is alapjában 1872-vel, a hágai kongresszussal zárja, de azért eljut az 1877-es genti „megbékeltető” kongresszusig.

Szól az 1870-es években a Kommúnt követő ellenforradalmi, reakciós hullámról, s arról, hogy IX. Pius és XIII. Leo az 1870-es években miként csatlakozott maga is azokhoz, akik szocialistaellenes rendszabályokat sürgettek.

A III. fejezetben Abendroth egy nálunk jóval kevésbé ismert területre merészkedett: azt a két évtizedes időszakot tekinti át, amely az I. és a II. Internacionálét elválasztotta egymástól. E korszakból nálunk elsősorban, vagy szinte kizárólag csak a német „hőskorszak”, a német szociáldemokrata párt kialakulása, a gothai kongresszus, Bebel és Liebknecht életútja, illetve a Kivételes Törvény bevezetése és az ez ellen vívott harc és végül az 1890-es győzelem, s az új korszakot jelző erfurti kongresszus, az új program elfogadása (s az ekörüli viták) ismereteseek. Mindezt Abendroth rendkívül tömören foglalja össze, kiegészíti a szakszervezetek megerősödésére vonatkozó adatokkal, hogy azután képet adjon a francia, az osztrák — és néhány sorban a magyar — szociáldemokrata párt kialakulásával. De ugyanitt e fejezetben az olvasó tájékozódhat a spanyol, a belga, a holland szocialista párt kialakulásáról (ezek mind a késő hetvenes, illetve a kora nyolcvanas években alakultak), illetve a svájci, olasz, skan-

dináv és a kelet-európai orosz, lengyel szocialista pártok megszületéséről. Kár, hogy e latin-skandináv és kelet-európai pártok taglétszámára, erejére, szociális jellegére, országaikban való súlyára már nem tud kitekintést adni, politikai szemléletükről viszont jó tájékoztatást nyújt.

A IV. fejezet már ismertebb területre kalauzol; a II. Internacionáléval szembesülünk. Abendroth a megszokottnál korábbra nyúl vissza, s megemlékezik az 1880-as évek próbálkozásairól, hogy azután végigkísérje a nemzetközi kongresszusok vitáit 1900-ig.

Itt, ezen a ponton azonban megszakítja az eseményszerű ismertetést, hogy röviden szóljon az imperializmus kialakulásáról. Ennek a résznek a summázó ismeretnyújtáson túl azonban van egy értékes új eleme: kitér a munkásság életviszonyainak alakulására. Az új viszonyok kialakulásának érzékeltetése után hangsúlyozza, hogy maga a II. Internacionálé is igyekezett alkalmazkodni az új követelményekhez: erre mutat, hogy 1901–1903 között egyszerre született meg a nemzetközi szakszervezeti titkárság, illetve a politikai koordináló szerv, a Nemzetközi Szocialista Iroda.

Abendroth a szűk terjedelem szabta korlátok között ezúttal is sokféle ellentmondásra, problémára utal. Jelzi, hogy a német párt a régi pártprogram (1890–91-es) és az 1903-as ellenére is mint „tendál” jobbfelé, hogy a régi gárdából származó vezetők, (Liebknecht, Singer, Bebel) elhalálózása vezetési „rotációra” vezet, bár persze ez csak járulékos tényező, hiszen Kautsky, Bernstein és Zetkin között is nőnek az ellentétek. Kitér arra a vitára, amely az Internacionáléban a háborús veszély megítélése kapcsán bontakozott ki, érinti a szocialista pártokban a nacionalista jobbszárny színrelépésének kérdését csakúgy, mint a pártok tehetetlenné válásának (német, osztrák párt) jelenségét.

Az átfogó jellemzések, korrajzok mellett Abendroth jónéhány olyan figyelemreméltó megállapítást tesz, amely szakkutatókat is további munkára ösztönözhet. Így az osztrák párt jobbszárnyának teoretikusa, Renner, mennyivel közelebb áll Marxhoz a századforduló után, mint Bernstein; másfelől, hogy a Max Adler, Hilferding, O. Bauer és Eckstein körül tömörülő „ausztromarxisták” nem maradtak el semmiben a német marxisták mögött. Elnagyoltabbnak tűnnek azok az oldalak, ahol a szerző az angol, francia, olasz, illetve a kelet-európai országok szocialista pártjainak történetét dolgozza fel.

Tulajdonképpen hasonlóak a következő nagyobb rész erényei és fogyatékoságai is, amelynek a szerző a következő címet adta: „Az euró-

pai munkásmozgalom az orosz forradalom és a közép-európai fasizmusok között”. Vagyis tulajdonképpen a dilemmát, a kettős kihívást, annak hatását állította a centrumba. Azonban ami a nyugat-európai munkásmozgalmat illeti, a francia, angol, belga mozgalommal rendkívül mostohán bánt. A legjellemzőbb sorok kétségtelenül a német fejlődésről szólnak. Abendroth aláhúzza, hogy a német baloldalnak 1918-ban nem volt elég tömegbefolyása ahhoz, hogy a szocialista fordulatot elérje – a másik oldalon a „többségi szociáldemokraták” szűklátókörű politikáját jellemzi, elképzeléseit ismerteti úgy, hogy az ismertetéssel egyidejűleg a politikát értékeli is. Ezt határozottan elmarasztalja, s többek között ebben látja azután a német politikai fejlődés eltorzulásának egyik forrását. Pálcát tör a centrum-párt és a demokrata párt fölött is, érintve a munkásság hangulatát – amit többször mintegy megszemélyesít –, egyértelműen baloldalinak fog fel, anélkül, hogy ezt a kérdést ténylegesen elemezné, bizonyítaná. A német fejlődést azután nyomon követi az 1919-es, 1920-as sztrájkokon, a Halle-i pártkongresszuson át az 1921-es márciusi harcokig, érinti mindezzel kapcsolatban a taktikai, politikai vitákat, majd az 1923-as eseményeket.

Jelentősebb helyet szentel a közép- és nyugat-európai kommunista pártok „bolsevizálásának”, de e fejezet erényeit talán inkább abban lát-nánk, hogy a szakszervezetek szereplését sem hanyagolja el. Itt egyaránt szól a Vörös Szakszervezeti Internacionáléről, a szociáldemokrata és kereszténydemokrata szervezkedésről, hogy azután a fejezet végén összefoglalóan érzékeltesse, milyen reakciókat váltott ki a nemzetközi munkásmozgalomban a gazdasági válság, s miként vezetett ez az angol munkáspárt és a német szociáldemokrata párt MacDonald, illetve Müller vezette kormányának bukására, s a belső pártválságokra. Spanyolországban viszont ugyanez a válság a mozgalom fellendülésére vezetett. A korszak középpontjában azonban a mélyülő német politikai válság, – a hitleri fasizmus előretörése – került, s ennek a visszahatását világítja meg a német politikai életben, munkásmozgalomban.

Viszonylag rövidebb rész tárgyalja azután az 1933–1945-ös korszakot, amely tulajdonképpen két periódusra bontható. Az első korszak a második világháború előtti, amelynek jelentősebb hányada ismét az orosz és német helyzettel foglalkozik, s jóval rövidebben tárgyalja a francia és spanyol népfront történetét. A francia népfront esetében a dilemma-pontokat jelzi (a belső gazdasági szabotázs és a polgárság nyílt szembefordulásának elkerülését, illetve a külpolitikai szövetség kérdését). Ami a spa-

nyolc belső fejlődést illeti, erről még kevesebbet szolt a szerző – inkább ezúttal is a fasiszta-ellenforradalmi kihívásról írt, majd a „benemavatók” politikájáról, s hogy ez milyen kritikában részesült a francia munkásmozgalomban.

E fejezetnek megint azon oldalai látszanak több újat nyújtani, ahol röviden a skandináv országok munkásmozgalmáról ad tömör összegezést, vagy amikor azt foglalja össze, hogy milyen volt a munkásmozgalom helyzete a Hitler által megszállt Európában, illetve miként, mikor, hol születtek meg az új szervezetek, élénkültek meg a régiek, hogyan bontakozott ki az ellenállási mozgalom. Végül az utolsó rész tárgyalja az 1945-től nyíló korszakot az 1960-as évekig, ezúttal is teljességre törekedve. Egész Európáról ír, valamennyi irányzatról, nem kerülve meg, hogy valamennyi irányzat „eredményeiről” és „hibáiról” egyéni értékeléseket adjon – amelyek Abendroth esetében nyilvánvalóan mélyen szocialista fogantatásúak.

Jemnitz János